

<https://doi.org/10.25143/socr.20.2021.2.024-039>

Sodītas personas kā valsts stigmatizēta grupa Satversmes tiesas judikatūrā

Convicted Persons as State Stigmatized Group in the Case Law of the Constitutional Court of Latvia

Dr. iur. Sanita Osipova

ORCID: 0000-0001-8508-0799

Latvijas Universitāte

sanita.osipova@lu.lv

Abstract

The research aims to analyse the case law of the Constitutional Court in respect to restrictions on the fundamental rights of convicted individuals in correlation with society's views of convicts. To do so, along with the methods of legal science, i.e., analysis of legal provisions and case law, the research uses sociological concepts, methods, and sources. The fundamental rights of an individual require that the State protects every individual's human dignity in equal measure. However, even modern-day society still stigmatises particular groups of individuals, restricting their rights without good reason. The case law of the Constitutional Court of Latvia marks convicted individuals as a stigmatised group with limited rights. In the cases analysed in the research, not even the minimum standards of fundamental rights protecting personal privacy were applied to persons serving a sentence for serious offences, with no individual assessment provided for, because society's opinion, among other things, denies prisoners such fundamental rights. Furthermore, a part of the convicted individuals suffers a life-long stigma as they keep being restricted in their rights – e.g., rights to employment or to family life – even after the conviction has been expunged. The State has to realise if it limits possibilities for convicted individuals to lead a legitimate life enjoying full rights, probability of repeated offences by such individuals will be higher. By unreasonably restricting inclusion of convicted individuals in its life, society endangers rather than protects itself.

Keywords: human dignity, equality, stereotypes, stigma, convicted individual.

Ievads

Satversmes tiesas judikatūra ir kā spogulis, kurā atainojas Latvijas valsts un sabiedrība. Arī pēdējo gadu judikatūra iezīmē tendences, kas ļauj vērtēt Latviju kā demokrātisku un tiesisku valsti. Lai gan izskatīto lietu klāstā bijušas arī ar valsts pārvaldi un varas dalīšanu saistītas lietas, tomēr lielākā daļa no apstrīdētajām normām skāra pamattiesību jautājumus.

Vērtējot Satversmes tiesā pēdējā laikā izskatīto lietu klāstu, atklājas kopsakarība – daudzās lietās ir tikušas vērtētas tieši tādas tiesību normas, kas skar personu grupas, kuras īpaši asi var izjust jebkuru tiesību aizskārumu. Tie ir bērni, seniori, personas ar īpašām vajadzībām, trūcīgās personas, maznodrošinātie, ieslodzītie, sodītas personas u. c. Tāpat tikušas vērtētas minoritāšu – gan nacionālo, gan seksuālo – tiesības. Satversmes tiesā izskatīto jautājumu loks ir plašs, taču šajā pētījumā uzmanība tika vērsta uz cilvēka cieņas nodrošināšanu, ievērojot vienlīdzības principu, un tika vērtēts, kā tiek ņemtas vērā sabiedrības vismazāk aizsargāto grupu tiesības.

Pētījums ir veikts starpdisciplināri, proti, līdz ar jurisprudences metodēm pieliecot analīzē socioloģijas konceptu par noteiktas sociālās grupas stigmatizēšanu, un līdz ar tiesību avotiem pētījumā ir izmantota latviešu folklorā un sociālajos medijos paustie viedokļi, kas ilustrē noteiktas grupas – sodītu personu – stigmatizēšanu.

Cilvēka cieņas juridiskie kritēriji

Līdz ar tiesiskās valsts nostiprināšanu aug arī prasības, kas tiek izvirzītas valstij cilvēka cieņas aizsardzībai. Tāpēc jo vairāk Latvijā tiek nostiprināta demokrātija un tiesiskums, jo aktuālāka kļūst cilvēka cieņas aizsardzība. Prasība ievērot un aizsargāt cilvēka cieņu ir saistoša likumdevējam, pieņemot ikvienu jaunu tiesību normu. Cilvēka cieņas aizsardzība ir jāliek pamatā visai tiesību sistēmai, jo tā ir noteikta gan Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk – Satversme), gan Eiropas Savienības tiesībās un Latvijai saistošās starptautiskās tiesībās. Tieši vērtējot apstrīdētās normas no cilvēka cieņas kā konstitucionālas vērtības, vispārējā tiesību principa un cilvēka pamattiesības izvirzītajām prasībām, Satversmes tiesa pēdējo gadu laikā ir risinājusi būtiskākos jautājumus, tostarp par garantētā iztikas minimuma apmēru¹ un homoseksuālu pāru tiesībām uz savas ģimenes juridisku, sociālu un ekonomisku aizsardzību.²

Eiropas kultūrtelpā cilvēka cieņas koncepts ir veidojies pēctecīgi, sākot no antiķiem laikiem, līdz ar izpratni, ka ikviena persona ir vērtība pati par sevi un tai piemīt neatņemamas dabiskās tiesības. Šī izpratne, kas sakņojas kristīgajā ētikā un tikusi attīstīta daudzu paaudžu filosofu darbos, secīgi nonāk līdz atziņai, ka ikvienam cilvēkam ir neatņemamas tiesības uz dzīvību, brīvību, līdztiesību u. tml. Līdz ar orientāciju uz cilvēka cieņu uzmanības centrā tiek novietots konkrēts cilvēks kā indivīds sev līdzīgo kopienā, lai

¹ Satversmes tiesas 2020. gada 25. jūnija spriedums lietā Nr. 2019-24-03.

² Satversmes tiesas 2020. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2020-33-01; Satversmes tiesas 2021. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. 2020-34-03.

izvairītos gan no pārmērīga individuālisma, gan kolektīvisma strupceļiem.³ Mūsdienās Eiropas tiesībpolitiskajā doktrīnā ir skaidri definēts, ka cilvēka cieņa ir ikvienam cilvēkam piemītoša, neatņemama, garīgi tikumiska beznosacījuma vērtība.⁴ No tās izriet virkne cilvēka tiesību: visi cilvēki ir līdztiesīgi, un ikvienam piemīt tādas pamattiesības, kuras neviens nedrīkst atņemt.⁵ Šo tiesību īstenošanu nedrīkst ietekmēt ne personas izcelšanās, ne dzimums, ne vecums, ne reliģiskā pārliecība, ne tautība, ne seksuālā orientācija, ne pilsonība, ne pasaules uzskats vai politiskie uzskati.⁶

Tādējādi cilvēka cieņa kā tiesību norma liek izvirzīt valstij divas pamatprasības: respektēt personas brīvību un garantēt līdztiesību, nepieļaujot diskrimināciju. Šajā pētījumā uzmanība tika vērsta uz līdztiesības aspektu, jo neviena persona savu brīvību nevar baudīt, ja tiek ierobežota līdztiesībā. Jirgens Hābermāss (*Jürgen Habermas*, 1929) ir secinājis: "Cilvēka cieņas jēdziens ir veicinājis kompromisu funkcijas, jo ir neitralizējis nepārvaramas atšķirības [sabiedrībā], specificējot un paplašinot cilvēka tiesības."⁷ Tādējādi, īstenojot cilvēka cieņas aizsardzību, ir tikusi paplašināta gan cilvēka brīvība, ko garantē pamattiesības, gan arī līdztiesība, veidojot iekļaujošu sabiedrību, kurā tiek mazinātas sabiedrības grupu iekšējās pretrunas.

Sabiedrība visupirms pastāv kā tās locekļu savstarpējo attiecību, tostarp tiesisko attiecību, veidots tīkls,⁸ kurā ikvienas personas brīvības un tiesības saskaras un mijiedarbojas ar citu personu brīvībām un tiesībām, veidojot blīvu savstarpējo tiesību, pienākumu un atbildības sistēmu. Tas nozīmē, ka jau pati sabiedrības locekļu attiecību būtība ierobežo ikvienas personas brīvību, jo tā īstenojama vienīgi saskarsmē ar citiem sabiedrības locekļiem. 20. gadsimta gaitā būtiski mainījās izpratne par valsti un sabiedrību, taču visupirms par to, kas ir pilntiesīgs pilsoniskās sabiedrības loceklis. Nemitīgi paplašinājās līdztiesīgo, proti, to cilvēku, kas bauda cilvēka cieņu, loks. Līdztiesību ieguva sievietes, etniskās minoritātes, dažādu reliģiju un ādas krāsas cilvēki, līdz pakāpeniski izveidojās mūsdienu multikulturālā pilsoniskā sabiedrība, kurā valda prasība pēc vienlīdzības, kā arī diskriminācijas aizlieguma princips.⁹ Pastāvošās Rietumu sabiedrības paradokss –, no vienas puses, ir ievērojami audzis ikvienai personai noteikto brīvību skaits, un to saturs ir kļuvis aizvien plašāk īstenojams. No otras puses, šīs brīvības īstenošanas rezultātā izveidojas

³ Fogels, B. (2007). *Centrā: cilvēka cieņa. Kristīgi atbildīga politiska rīcība. Kristīgā ētika kā palīdzība orientācijai*. Rīga: Konrāda Adenauera fonds, 17–18.

⁴ Creifelds, C. (1994). *Rechtswörterbuch*. München: C. H. Beck, 779.

⁵ Fischer, J. (2006). *Menschenwürde und Staatsnotstand*. In *Menschenwürde in der säkularen Verfassungsordnung: rechtswissenschaftliche und theologische Perspektiven*. Hrsg. Petra Bahr, Hans Michael Heinig. Mohr Siebeck, 239–240.

⁶ Levits, E. (2011). 91. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 78–79.

⁷ Hābermāss, J. (2013). *Par Eiropas konstitūciju*. Rīga: Zinātne, 22.

⁸ Luhmann, N. (1968). *Zweckbegriff und Systemrationalität*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 125.

⁹ Levits, E. (2011). 91. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 78–79.

sadrumstalota, multikulturāla sabiedrība, kurā cilvēkiem jāmacās ar iecietību izturēties pret tās locekļu atšķirīgo kultūru īpatnībām.¹⁰ Jau 20. gadsimta sākumā, kad sāka iezīmēties minētās tendences, ASV Augstākās tiesas tiesnesis Olivers Vendels Holms (*Oliver Wendell Holmes Jr.*, 1841–1935) formulēja atziņu: “Katram cilvēkam ir tiesības darīt visu, ko viņš vēlas, ja vien viņš netraucē kaimiņiem baudīt līdzīgas tiesības.”¹¹ Tā nu sanāk, ka jo vairāk brīvības baudām mēs paši, jo vairāk brīvības mums ir pienākums dot citiem. Tas nosaka jaunus pienākumus arī valstij, jo brīvu, līdztiesīgu personu veidotā multikulturālā sabiedrībā tiesību sistēmai ir jābūt elastīgai, lai garantētu ikvienas personas brīvību.¹² Ikvienas personas cilvēka cieņas īstenošana ir iespējama tikai iekļaujošā līdztiesīgo sabiedrībā, kurā tās ievērošanu sekmē valsts, izveidojot un uzturot atbilstošu tiesību un tiesu sistēmu.

Mūsdienu demokrātiskā tiesiskā valsts vairs nav vairākuma vara, kas diktē savus noteikumus mazākumam, bet gan multikulturālas sabiedrības politiskā organizācija, kas aizstāv ikvienas personas brīvību un līdztiesību. Jau 20. gadsimta otrajā pusē Rietumu tiesību doktrīnā nostiprinājās doma, ka tiesības ir sociālais kompromiss, ko tautas lēģitīmēti pārstāvji – parlamentārieši –, noformējot tiesību normu formā, padara vispārsaistošu,¹³ bet likumdevēja rīcības brīvību ierobežo vispārējie tiesību principi un konstitūcija, kā arī starptautiskās saistības.¹⁴

Juridiski prasība pēc vienlīdzības ir skaidra un saistoša, tomēr Satversmes tiesā iesniegtie pieteikumi atklāj, ka ne visi ir vienlīdz līdztiesīgi un ne visi tiek laipni gaidīti iekļaujošā sabiedrībā, kas Latvijā tiek stiprināta, lai iedzīvinātu Satversmes prasībām atbilstošu demokrātisku tiesisku valsti, kurā tiek ievērota ikvienas personas cieņa. Ja būtu jāizvēlas zīmīgākais citāts no 2020. gadā pieņemtajiem Satversmes tiesas spriedumiem, kas raksturo visas judikatūras ievirzi, tas būtu:

“Ar cilvēka cieņas principu nav savienojams uzskats, ka viena cilvēka cieņai varētu būt mazāka vērtība nekā cita cilvēka cieņai. Cilvēka cieņas princips neļauj valstij atteikties no pamattiesību nodrošināšanas noteiktai personai vai personu grupai. Sabiedrībā pastāvoši stereotipi nevar kalpot par konstitucionāli attaisnojamu pamatu noteiktas personas vai personu grupas pamattiesību liegšanai vai ierobežošanai demokrātiskā tiesiskā valstī.”¹⁵

Tā ir jaunākās judikatūras esence: cilvēka cieņā balstīta ikvienas personas pašnoteikšanās tiesība, kas jāievēro ne tikai valstij, bet arī sabiedrībai. Lai to sasniegtu, ir jāpēta sabiedrībā valdošie stereotipi, to noturība un juridiskās sekas.

¹⁰ Diez-Medrano, J. (2007). Nationalism, Ethnic Conflict and Democratic Governance. In *Democracy and Human Rights in Multicultural Societies*. M. Koenig, P. De Guchteniere (Eds.). Hampshire, Burlington, Ashgate, 22–24.

¹¹ Lehman, J., Phelps, S. (2005). *West's Encyclopedia of American Law*. Michigan: Thomson/Gale, 510.

¹² Cotterrell, R. 2018. *Sociological Jurisprudence. Juristic thought and social inquiry*. London, New York: Routledge, 75–88.

¹³ Horn, N. (2007). *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4. Auflage. Heidelberg, C. F. Müller, 76–77.

¹⁴ Rezevska, D. (2015). *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Daiga Rezevska, 39–46.

¹⁵ Satversmes tiesas 2020. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2019-33-01.

Sabiedrības stereotipi un atsevišķu sociālo grupu stigmatizēšana

Sabiedrības locekļi veido tādas savstarpējās attiecības, tostarp tiesiskās, kādas tiek atzītas par pareizām un pieļaujamām konkrētās sabiedrības kolektīvajā apziņā. “Ģimene, valsts un pašas sabiedrības organizācija, pielietotie sodi un slēgtās vienošanās ir to ideju turpinājums, kas sabiedrībā valda pār sabiedrību, valsti, tiesiskumu...,” rakstīja Emīls Dirkhems (*Émile Durkheim*, 1858–1917).¹⁶ Sabiedrībā valdošos uzskatus veido vairākuma priekšstati par pareizo, un tie transformējas lēni.¹⁷ Pēdējie simts gadi līdz ar demokrātiskas tiesiskas valsts un pamattiesību nostiprināšanos ir būtiski un strauji mainījuši mūsu dzīvi. Tāpēc svarīgi, lai sabiedrības priekšstati būtu mainījušies atbilstoši tiesiskajai realitātei.

Šobrīd pastāvošā visaptverošā vienlīdzība Rietumu sabiedrībā ir izveidojusies pavisam nesen. Līdz pat 20. gadsimta otrajai pusei vienlīdzīgo loks bija ievērojami šaurāks. Pat virknē Rietumeiropas valstu sievietes juridisko līdztiesību ieguva tikai pagājušā gadsimta 60.–80. gados, bet par faktisko vienlīdzību cīņas notiek joprojām.¹⁸ Vēsturiski ikvienā sabiedrībā atsevišķas sociālās grupas ir tikušas ne vien ierobežotas savās tiesībās, bet pat stigmatizētas. Stigma ir personas īpašība, uzvedība vai nodarbošanās, ko sabiedrība saskaņā ar valdošajiem stereotipiem uzskata par nepiedienīgu vai apkaunojošu. Stigmai var būt divi pamati: pašas personas “defekts”, proti, iedzimtas īpatnības, kas nesakrīt ar sabiedrībā valdošajiem uzskatiem par “normalitāti”, vai “vaina”, kas izriet no personas rīcības.¹⁹ Bieži persona, kas tiek stigmatizēta, vienlaikus tiek sociāli atstumta.²⁰ Arī valsts ar tiesību normām var sekmēt atsevišķu sabiedrības grupu stigmatizāciju, personām, kas pieder pie šādas grupas, ierobežojot darbības modeļu izvēli.²¹ Tas var novest pie šo personu diskriminācijas.

Veidojot iekļaujošu sabiedrību, tieši sabiedrības iepriekš stigmatizēto grupu līdztiesības īstenošanā valstij būtu jāiegulda vislielākās pūles. Lai to īstenotu, valstij visupirms ir jāapzinās tās sabiedrības grupas, kas vēsturiski ir tikušas stigmatizētas. Tas nav viegls uzdevums, jo, dzīvojot sabiedrībā, visi (tostarp parlamenta deputāti, ministri, ierēdņi un tiesneši) ir socializējušies vienā kolektīvajā apziņā, tādējādi uzzinot ne tikai vērtības un uzvedības noteikumus, bet arī valdošos (tostarp novecojušos) stereotipus. Tāpēc, lai nodrošinātu tiesību prasībām atbilstošu cilvēka cieņu ikvienam sabiedrības loceklim, likumdevējam ir mērķtiecīgi jānoskaidro grupas, kuru locekļu cilvēka cieņa konkrētā sabiedrībā varētu tikt apdraudēta.

Sabiedrības stigmatizētas grupas var atrast, piemēram, folklorā, kas ietver sabiedrības vēsturisko kolektīvo apziņu ar visiem tajā valdījušajiem stereotipiem. Piemēram, visai

¹⁶ Durkheim, E. (1965). *Regeln der soziologischen Methode*. Neuwied und Berlin: Luchterhand, 118.

¹⁷ Würtenberger, T. (1991). *Zeitgeist und Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 100.

¹⁸ Reder, M. (2018). *Philosophie pluraler Gesellschaften*. Stuttgart: Kohlhammer, 129–135.

¹⁹ Goffman, I. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. N.Y.: Prentice-Hall. https://www.hse.ru/data/2011/11/15/1272895702/Goffman_stigma.pdf

²⁰ Dobelniece, S. (2020). Sociālā atstumtība. No: *Nacionālā enciklopēdija*. 21.09.2020. <https://enciklopedija.lv/skirklis/2650-sociālā-atstumtība>

²¹ Grevcov, J. (2003). *Sociologija*. Sankt-Peterburg: Juridicheskij centr press, 455.

tipiski ir nievājoši sakāmvārdi par nacionālajām minoritātēm: krieviem,²² lietuviešiem,²³ ebrejiem²⁴ un romiem.²⁵ Vērtējama ir arī folklorā paustā attieksme pret trūcīgām personām, kas pārtiek no sabiedrības labvēlības (mūsdienās – pabalstiem). Trūcīgas personas daudzos sakāmvārdos tikušas pielīdzinātas sliņķiem²⁶ vai pat zagļiem: “Dienas laikā ubags, nakts laikā zaglis”;²⁷ “Didelnika maize – kauna maize”; “Dīnu didelnīks, nakti zaglis”.²⁸ Šobrīd mūsu sabiedrībā ir aktīva labdarības tradīcija, lai citstarp palīdzētu trūcīgām personām. Tomēr zināma stigma, kas trūkumu visupirms saista ar pašas personas vainu, proti, slinkumu, dīkdienību un izlaidīgu dzīvesveidu, mūsu sabiedrības kolektīvajā apziņā iezīmējas arī šodien. To apliecina gan Satversmes tiesas apkopotie materiāli lietās par atbalstu trūcīgām personām,²⁹ gan sabiedrības reakcijā, kas publicēta sociālajos tīklos pēc spriedumu pasludināšanas.³⁰

Tomēr, pētot Satversmes tiesas pēdējās desmitgades judikatūru no cilvēka cieņas un vienlīdzības kritērija aspekta, domāju, ka skaidri iezīmējas sabiedrības un valsts visvairāk stigmatizētā sociālā grupa – sodītas personas. Ja par citām vēsturiski stigmatizētām grupām, piemēram, par personām ar garīgās veselības problēmām, nacionālajām un

²² Piemēram, “Iet kā sūdnieka krievs”. Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 1038. <http://garamantas.lv/lv/unit/114344/LFK-145-1038>

²³ Piemēram, “Apģērbies kā leitīs”. Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 19455. <http://garamantas.lv/lv/unit/108912/LFK-17-19455>

²⁴ Piemēram, “Čigāns skatās zīgam zobos, žids – zem astes”. Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 1931. <http://garamantas.lv/lv/unit/80868/LFK-2063-1931>

²⁵ Piemēram, “Čigāns ņem visu, kas nav piesiets”. Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 8161. <http://garamantas.lv/lv/unit/125886/LFK-556-8161>

²⁶ “Kas kūtri strādā, top nabags”. Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 5229; “Neguli, ka netopi nabags”. Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 2011. <http://garamantas.lv/lv/unit/86799/LFK-94-2011>

²⁷ Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 5534. <http://garamantas.lv/lv/unit/91181/LFK-94-5534>

²⁸ Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 2823. <http://garamantas.lv/lv/unit/184259/LFK-1940-2823>

²⁹ Tas parādās Satversmes tiesas lietu materiālos par atbalstu trūcīgām un maznodrošinātām personām, senioriem un personām ar īpašām vajadzībām, piemēram, Satversmes tiesas 2020. gada 25. jūnija spriedums lietā Nr. 2019-24-03; Satversmes tiesas 2020. gada 10. decembra spriedums lietā Nr. 2020-07-03; Satversmes tiesas 2021. gada 10. februāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2020-19-0103.

³⁰ Piemēram, “Nesaprotu, kāpēc valstij būtu kaut kādai iedzīvotāju daļai kaut kas jāmaksā tāpat vien, bet citiem jāpelnā priekš sevis un pagasta dzērāja.”; “Eiropas tiesā jāsūdz ST un Jansons, kuri grib, lai jebkurš dīkdienis saņemtu “cilvēka cienīgu” GMI. Nav runa par invalīdiem un citiem, kuri nav bijuši spējīgi strādāt, bet, pirmkārt, aploksniekiem un t. t.”; “Ka padībenes izvēlējušās tādu dzīves veidu, ko nevar nosaukt par civilizētu. Tagad pamatā visi atrodas Rīgā, kur viņus ēdina, dzirdina, guldina pa brīvu. Nemaz nevajadzēja celt kaut kādu komunismu, tagad kapitālismā sasnieguši savu labklājību.” u. c. anonīmi komentāri rakstam “Garantētais minimālais ienākumu līmenis neatbilst Satversmei.” *Delfi*. 25.06.2020. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/garantetais-minimalais-ienakumu-limenis-neatbilst-satversmei.d?id=52253591>

seksuālajām minoritātēm, laika gaitā daļa sabiedrības locekļu ir mainījuši savu viedokli un šīs grupas atbalsta pietiekami spēcīga sociālā kustība un nevalstiskās organizācijas, tad tikai retais būtu gatavs iestāties par augstiem pamattiesību standartiem sodu izpildē un par smagiem noziegumiem sodītu personu līdztiesību pēc sodāmības dzēšanas.

Latviešu kultūrā valda uzskats, ka nav mazu un lielu noziegumu, jo “samaitāta” persona ir spējīga uz visu – “Kas zaglis, tas slepkavs”³¹ –, un ikviena sodīta persona ir potenciāls recidivists, jo “Kāda vārņa pērta, tāda nepērta”.³² Latvieši tradicionāli ir uzskatījuši, ka sods nemaina “personas dabu”. Šīs latviešu kolektīvās apziņas uzskati korelē ar 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta pirmās puses kriminologu atziņām, ko formulēja Čezāre Lambrozo (*Cesare Lambroso*, 1836–1909)³³ un viņa skolnieki, – Rafaels Garofalo (*Raffaele Garofalo*, 1852–1934)³⁴, kurš no Lambrozo darbu tēzēm izveidoja plaši pazīstamo “par noziedznieku dzimušas personas” tipu,³⁵ un Enriko Ferri (*Enrico Ferri*, 1856–1929)^{36, 37}. Tomēr šādi uzskati, kas stigmatizē uz mūžu, pamatojot pamattiesību ierobežojumus veselai grupai personu, neatbilst demokrātiskas tiesiskas valsts prasībām, kas noteic respektēt ikvienas personas cieņu.

Satversmes tiesa savā judikatūrā ir vērtējusi ievērojamu skaitu ar sodu izciešanu un sodītu personu tiesību ierobežojumiem saistītu lietu. Lielākā daļa no apstrīdētajām normām ir tikusi atzīta par neatbilstošām Satversmei, un lietu materiāli ļauj vērtēt valsts un sabiedrības attieksmi, nosakot ierobežojumus sodītām personām.

Turpmāk, analizējot Satversmes tiesas judikatūru par sodītu personu pamattiesību ierobežojumiem, tiks vērtēti divi kritēriji, kas izriet no stigmatizācijas teorijas:

- 1) stigma personai tiek uzlikta uz mūžu, proti, sodītas personas tiesību ierobežojumi turpinās pēc sodāmības dzēšanas;
- 2) uzskats, ka stigmatizētai personai nepienākas apmierināt tādas vajadzības, kas citiem sabiedrības locekļiem veido minimālo standartu,³⁸ tostarp ģimenes saišu uzturēšanā.

³¹ Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 1838. <http://garamantas.lv/lv/unit/86606/LFK-94-1838>

³² Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. Vienība Nr. 1131. <http://garamantas.lv/lv/unit/148037/LFK-1136-1131>

³³ Hattenhauer, H. (1999). *Europäische Rechtsgeschichte*. 3. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 651.

³⁴ Von Stephanitz, D. (1970). *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 197.

³⁵ Holzhauser, H. (1970). *Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Starfrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 178.

³⁶ Von Stephanitz, D. (1970). *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 197.

³⁷ Holzhauser, H. (1970). *Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Starfrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 178.

³⁸ Stöwsandt, W. (2007). *Gesellschaftliche Stigmatisierung und die Entstehung von Subkulturen – Dargestellt am Beispiel von S/M*. München und Ravensburg: GRIN Verlag, 6–7.

Sodītas personas stigma un pamattiesību ierobežojumi pēc sodāmības dzēšanas

Krimināltiesībās pazīstams ir sodāmības dzēšanas institūts, proti, sodāmība ir personas notiesāšanas juridiskās sekas, kas ir spēkā soda izciešanas laikā un pēc tam līdz sodāmības dzēšanai.³⁹ Ar sodāmības dzēšanu parasti aprobežojas notiesāšanas juridiskās sekas. *Ne bis in idem* princips strikti nosaka, ka personu nedrīkst par vienu un to pašu nodarījumu sodīt atkārtoti, proti, divas reizes,⁴⁰ taču vienlaikus nedrīkst arī personu par vienu nodarījumu sodīt bezgalīgi. Tāpēc krimināltiesībās ir pazīstams sodāmības dzēšanas institūts, kuram vajadzētu nodrošināt, lai persona, kas ir sodu izcietusi un atkārtoti nav pārkāpusi likumu, proti, ir likumpaklausīga, atkal kļūtu pilntiesīga, ņemot noteiktos ierobežojumus.⁴¹

Sodāmības dzēšana noteiktu laiku pēc soda izciešanas balstās uz cilvēka cieņu un sekmē to, lai persona vēlētos kļūt par likumpaklausīgu pilsoni, kurš atgūst sabiedrības uzticēšanos.⁴² Visa tiesību sistēma būtu jāveido tā, lai sekmētu sodītas personas atgriešanos normālā dzīvē, proti, lai ikvienam būtu otra iespēja pilnvērtīgi dzīvot godīgu dzīvi, līdztiesīgi iekļaujoties pilsoniskajā sabiedrībā.

Lai novērtētu to, vai Latvijā visām sodītām personām tiek dota iespēja atgūt pilntiesību pēc sodāmības dzēšanas, par piemēru var kalpot trīs pēdējā laikā Satversmes tiesā pieņemtie spriedumi: par personas, kura tikusi sodīta par smagu vai sevišķi smagu noziegumu, tiesībām strādāt par pedagogu,⁴³ par sodītas personas tiesībām adoptēt bērnu,⁴⁴ par sodītas personas tiesībām ieņemt kapitālsabiedrības valdes locekļa amatu.⁴⁵ Visās šajās lietās tika apstrīdētas normas, kuras sodītai personai liedza noteiktas tiesības uz mūžu, proti, personai, kura tikusi sodīta par smagu vai sevišķi smagu noziegumu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas tika liegtas tiesības izvēlēties noteiktu nodarbošanos (lieta Nr. 2017-07-01, arī lieta Nr. 2020-36-01⁴⁶), ieņemt noteiktu amatu (lieta Nr. 2020-18-01), adoptēt bērnus, lai gan pieteikuma iesniedzējam bija laulība ar bērnu māti un faktiski bija izveidojušās ģimeniskas attiecības ar bērniem, kurus viņš gribēja adoptēt (lieta Nr. 2019-01-01).

³⁹ Juridisko terminu vārdnīca. (1998). Rīga: Nordik, 239.

⁴⁰ Van Bockel, B. (2016). *Ne Bis in Idem in EU Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 14.

⁴¹ Izņēmums būtu tiesības ieņemt noteiktus amatus, kas prasa nevainojamu reputāciju, un vēl atsevišķi ierobežojumi, kas būtu attiecināmi uz dzimumnoziedzniekiem un citām sevišķi smagus noziegumus izdarījušām personām, lai neļautu tām apdraudēt tās sociālās grupas, kuru locekļi paši nespēj novērtēt apdraudējumu un novērst to, piemēram, bērnus, personas ar mentālās veselības traucējumiem u. c.

⁴² Satversmes tiesas 2011. gada 9. jūnija sprieduma lietā Nr. 2010-67-01, 11.1.

⁴³ Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 2017-07-01.

⁴⁴ Satversmes tiesas 2019. gada 5. decembra spriedums lietā Nr. 2019-01-01.

⁴⁵ Satversmes tiesas 2020. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. 2020-18-01.

⁴⁶ Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2020-36-01.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka tiesiskajam regulējumam, kas piemērojams neatkarīgi no konkrētā gadījuma apstākļiem, ir absolūts raksturs.⁴⁷ Savukārt tiesību doktrīnā atzīts, ka par absolūtu aizliegumu uzskatāmas tiesību normas, kas bez jebkādiem izņēmumiem attiecas uz visām personām, kuras nonāk to tvērumā, kā arī tādi tiesību normās ietverti personas pamattiesību ierobežojumi, kuri pēc būtības nav atkarīgi ne no kādiem individuālajiem apstākļiem.⁴⁸ Likumdevējam absolūts aizliegums ir jāpiemēro ļoti piesardzīgi, turklāt – vienīgi izņēmuma gadījumā un ievērojot cilvēka pamattiesību prasības. Gan pamattiesību, gan cilvēktiesību jomā valstij ir pienākums rūpīgi izsvērt normas, kas satur absolūtu aizliegumu, un periodiski pārlicināties, vai tik strikts ierobežojums joprojām ir attaisnojams.

Absolūts aizliegums konkrētai personu grupai veikt kādu darbību vai iegūt kādu statusu ir likumdevēja iezīmēta stigma. Satversmes tiesa visās minētajās lietās apstrīdētās normas atzina par neatbilstošām Satversmei, jo “likumdevējam atbilstoši varas dalīšanas principam ir jāizvēlas piemērotākais no tādiem vienlīdz efektīviem alternatīviem risinājumiem leģitīmā mērķa sasniegšanai, kas personas pamattiesības ierobežo vismazāk”,⁴⁹ bet “apstrīdētajā normā ietvertā absolūtā aizlieguma mērķi līdzvērtīgā kvalitātē ir iespējams sasniegt ar alternatīviem līdzekļiem, proti, paredzot no šā aizlieguma izņēmumus.”⁵⁰

“Izņēmumi no absolūtā aizlieguma var būt dažādi, piemēram, gan tāds regulējums, kas noteiktos gadījumos pieļauj individuālu izvērtējumu, gan likumā precīzi formulēti izņēmumi, gan arī regulējums, kas nosaka periodisku aizlieguma nepieciešamības pārskatīšanu. Piemērotākā risinājuma izvēle ietilpst likumdevēja rīcības brīvībā.”⁵¹

Ja soda izciešanas mērķis – resocializācija⁵² – tiek sasniegts, tad nekas neliecina par nepieciešamību ierobežot sodītas personas tiesības arī pēc sodāmības dzēšanas, ja nu vienīgi viņas nodarījumi ir bijuši īpaši smagi (slepkavība, nodarījums pret bērnu dzimumneaizskaramību, bērnu pornogrāfija), un tādēļ sabiedrības drošības labad personai arī turpmāk varētu būt nepieciešami atsevišķi ierobežojumi.⁵³ Tomēr arī šeit saskaņā ar cilvēktiesību prasībām tie katrā konkrētā gadījumā pēc iespējas ir individuāli jāizvērtē.⁵⁴ Savukārt minētajās lietās veselai grupai personu, kuras tikušas sodītas par smagu

⁴⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 10. aprīļa sprieduma lietā *Evans v. the United Kingdom*, pieteikums Nr. 6339/05, 89.

⁴⁸ Cumper, P., Lewis, T. (2019). Blanket bans, subsidiarity and the procedural turn of the European Court of Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly*. 68(3), 613.

⁴⁹ *Ibid.*, 19.3.5.

⁵⁰ Satversmes tiesas 2019. gada 5. decembra spriedums lietā Nr. 2019-01-01, 24.2.

⁵¹ Satversmes tiesas 2021. gada 28. janvāra spriedums lietā Nr. 2020-29-01, 24.3.

⁵² Resocializāciju kā soda mērķi nosaka gan Krimināllikums, gan Soda izciešanas kodekss. Sk. Latvijas Republikas Krimināllikumu: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>; Latvijas Soda izpildes kodeksu: <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss>

⁵³ Satversmes tiesas 2021. gada 28. janvāra spriedums lietā Nr. 2020-29-01, 19.3.5.

⁵⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 10. aprīļa spriedums lietā *Evans v. the United Kingdom*, pieteikums Nr. 6339/05, 89.

vai sevišķi smagu noziegumu, tika uz mūžu ierobežotas pamattiesības bez individuāla izvērtējuma. Taču tieši individuāls izvērtējums ļautu noteikt to, vai persona joprojām ir sabiedriski bīstama un tai būtu jāierobežo kādas tiesības. Piemēram, lietā Nr. 2017-07-01 tika vērtēts Izglītības likuma 50. panta 1. punkts, ciktāl tas liedz personai, kura tikusi sodīta par smagu vai sevišķi smagu noziegumu, tiesības strādāt par pedagogu. Pieteikuma iesniedzējs no 1998. gada ir strādājis vidusskolā par peldēšanas fakultatīvo vadītāju. 2009. gadā viņš bijis arī treneris sporta skolā. Labas atsauksmes no darba devējiem un bērniem, atkārtotas sodāmības nav bijis. Taču darbu nācās zaudēt apstrīdētās normas dēļ, jo agrā jaunībā (1994. gadā) viņš ir ticis sodīts. Tāpēc gan vidusskola, gan sporta skola izbeigusi darba tiesiskās attiecības ar pieteikuma iesniedzēju, lai gan viņš darba pienākumus pildījis godprātīgi un nekas viņa dzīvē nav liecinājis par noziedzīgām tieksmēm.⁵⁵ Tieši iedziļinoties lietu faktiskajos apstākļos, acīmredzama kļūst tiesību sistēmā sodītām personām iezīmētā stigma, kuras neatbilstību vienlīdzības un iekļaujošas sabiedrības prasībām iezīmē konkrētas personas dzīves ceļš – pēc vienīgās sodāmības persona ir guvusi mācību un dzīvo likumpaklausīgu dzīvi, tomēr sabiedrības acīs ikvienu sodītu personu tiek stigmatizēta un līdz ar to diskreditēta uz mūžu.⁵⁶

Sodītu personu stigmatizācijai ir nopietnas sekas – jo īpaši, ja tā liedz vai ierobežo šīm personām tiesības legāli pelnīt iztiku. Gadījumā, ja tiek ierobežotas sodītas personas iespējas dzīvot likumpaklausīgu dzīvi, lielāka ir iespēja, ka tā atkārtos noziedzīgu rīcību.⁵⁷ Proti, nepamatoti ierobežojot sodītu personu iekļaušanos sabiedrības dzīvē, sabiedrība sevi nevis pasargā, bet gan apdraud.

Notiesātas personas tiesības uz ģimenes saišu uzturēšanu soda izciešanas laikā

Satversmes tiesa pēdējo gadu laikā ir izskatījusi vairākas lietas par ierobežojumiem personām, kas izcieš sodu. Vērtējot notiesātās personas ģimenes saišu uzturēšanas standartus Latvijā, zīmīgas ir šādas lietas – lieta par soda izpildes režīmu vīriešiem,⁵⁸ lieta par īslaicīgu cietuma atstāšanu tuva radnieka bērū gadījumā,⁵⁹ kā arī lieta par aizliegumu tikties ar citiem notiesātajiem, tostarp tiem, kas ir tuvi radnieki.⁶⁰

Lietā par soda izpildes režīmu vīriešiem pieteikuma iesniedzējs vērsās Satversmes tiesā par to, ka apstrīdētā norma nosaka atšķirīgu sākotnējo ieslodzījuma režīmu pilngadīgiem vīriešiem un sievietēm, kas izdarījuši vienāda smaguma noziedzīgu nodarījumu

⁵⁵ Lietas materiāli lietā Nr. 2017-07-01, 1. sēj., 13–16. No: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas arhīva materiāli*.

⁵⁶ Stöwsandt, W. (2007). *Gesellschaftliche Stigmatisierung und die Entstehung von Subkulturen – Dargestellt am Beispiel von S/M*. München und Ravensburg: GRIN Verlag, 6–7.

⁵⁷ Schiller, F. (2006). *Verbrecher aus Infamie*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 45.

⁵⁸ Satversmes tiesas 2019. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. 2018-25-01.

⁵⁹ Satversmes tiesas 2020. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. 2019-32-01.

⁶⁰ Satversmes tiesas 2021. gada 15. janvāra spriedums lietā Nr. 2020-21-01.

un notiesāti ar brīvības atņemšanas sodu uz vienādu termiņu. Vīriešiem esot noteikti lielāki pamattiesību ierobežojumi nekā sievietēm. Pieteikuma iesniedzēja galvenie argumenti bija saistīti ar atšķirīgu iespēju ieslodzītiem vīriešiem sazināties un tikties ar tuviniekiem, tostarp bērniem. Satversmes tiesa secināja, ka apstrīdētajā normā ir paredzēta atšķirīga attieksme, kas noteikta pēc personas dzimuma. Lai arī, izciešot sodu, sievietes uzskatāmas par īpaši aizsargājamu ieslodzīto grupu,⁶¹ tomēr laika gaitā situācija var mainīties un var pienākt brīdis, kad valsts īstenoti īpaši pasākumi kādas sabiedrības grupas tiesību aizsardzībai vairs nav nepieciešami un attaisnojami. Proti, kādā brīdī ieguvums no valsts īstenotajiem pasākumiem sieviešu stāvokļa uzlabošanai var neatvērt kaitējumu, kuru vīriešiem nodara pret viņiem īstenotā atšķirīgā attieksme.⁶² Būtiski, ka “kontekstā ar resocializāciju un iekļaušanos dzīvē pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma attiecību saglabāšana ar ģimeni ir vienlīdz svarīga kā notiesātajām sievietēm, tā notiesātajiem vīriešiem”.⁶³ Līdz ar to apstrīdētā norma tika atzīta par neatbilstošu Satversmes 91. pantam. Taču, analizējot šo lietu, jāuzsver vēl viena atziņa. Satversmes tiesa vērsa Saeimas uzmanību uz secinājumiem, kurus par situāciju brīvības atņemšanas iestādēs Latvijā paudusi Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai. Atbilstoši minētajiem secinājumiem apmeklējumu biežums slēgtajos cietumos esošajiem ieslodzītajiem nav pietiekams, īpaši tiem, kuri sodu izcieš soda izciešanas režīma zemākajā pakāpē.⁶⁴ Satversmes tiesa uzsvēra, ka tādi tiesību uz saskarsmi ar citām personām ierobežojumi, kādi šobrīd noteikti slēgtajos cietumos, nav pieļaujami attiecībā ne uz vienu ieslodzīto kategoriju.⁶⁵

Lietā par īslaicīgu cietuma atstāšanu tuva radnieka bērnu gadījumā tika vērtētas tiesības ieslodzītai personai, kura izcieš brīvības atņemšanas sodu slēgta cietuma soda izciešanas režīma vidējā pakāpē, apmeklēt tuvinieka (pieteikuma iesniedzēja gadījumā – mātes) bēres.⁶⁶ Brīdī, kad pieteikuma iesniedzējs vērsās pie cietuma administrācijas ar lūgumu ļaut apmeklēt mātes bēres, Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) jau bija pasludinājusi spriedumu lietā *Ēcis pret Latviju*. Mārtiņš Ēcis, atsaucoties uz Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – konvencija) 14. pantu (diskriminācijas aizliegums), skatot to kopsakarā ar konvencijas 8. pantu (tiesības uz ģimenes dzīves neaizskaramību), sūdzējās ECT, ka viņam, izciešot par sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu piespriesto cietumsodu slēgta tipa cietumā, bija liegts īslaicīgi atstāt brīvības atņemšanas iestādi sakarā ar tuva radnieka nāvi, kamēr sievietēm,

⁶¹ Satversmes tiesas 2019. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. 2018-25-01, 23.2.

⁶² *Ibid.*, 24.

⁶³ *Ibid.*, 27.

⁶⁴ Eiropas komitejas spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai 2017. gada 29. jūnija ziņojuma Nr. CPT/Inf(2017)16 par vizīti Latvijā no 2016. gada 12. līdz 22. aprīlim, 92. un 93. punkts.

⁶⁵ Satversmes tiesas 2019. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. 2018-25-01, 30.

⁶⁶ Satversmes tiesas 2020. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. 2019-32-01.

kas izcieš sodu, šāda ierobežojuma nav. ECT 2019. gada 10. janvāra spriedumā secināja, ka pieļauts konvencijas 14. panta pārkāpums, skatot to kopsakarā ar 8. pantu.⁶⁷ Savukārt laikā, kad aplūkojamā Satversmes tiesas lieta tika sagatavota izskatīšanai, stājās spēkā grozījumi Latvijas Soduzpildes kodeksā (turpmāk – kodekss), atbilstoši kuriem tas tika papildināts ar 49.⁴ pantu. Šajā normā noteiktas jebkura notiesātā tiesības atvadīties no miruša radnieka ieslodzījuma vietas teritorijā.⁶⁸ Saeima uzskatīja, ka notiesātajiem, kas sodu izcieš slēgtajā cietumā, vairs netiekot liegtas tiesības atvadīties no mirušā tuvinieka, un tādēļ ir pamats izbeigt tiesvedību lietā.⁶⁹ Satversmes tiesa, vērtējot apstrīdēto normu, secināja, ka grozījumi kodeksā nav pamats izbeigt tiesvedību lietā, jo

“[T]uva radnieka bērnu apmeklējums ļauj ne tikai atvadīties no mirušā, bet arī atdot viņam godu, pēdējā gaitā izvadot, [...] un pēc tuvinieka nāves rast mierinājumu kopā ar citiem tuviniekiem [...]. Bēru rituāls sabiedrībā ir it īpaši nozīmīgs, tas uzskatāms par augstākās nozīmes kultūras notikumu. Sociāliem rituāliem ir simboliska un emocionāla nozīme, un tie tuviniekiem ļauj kopīgi izjust un izprast dzīves svarīgākos notikumus”.⁷⁰

Savukārt attiecībā uz mirušas personas ķermeņa vešanu “atvadīties” uz ieslodzījuma vietu Satversmes tiesa uzsvēra: “Konstitucionālā vērtība – cilvēka cieņa – nozīmē, ka arī pēc cilvēka nāves pret viņa ķermeni ir jāizturas ar cieņu, tostarp, cik iespējams, ņemot vērā aizgājēja pēdējo gribu.”⁷¹ Satversmes tiesa atzina apstrīdēto normu par neatbilstošu Satversmes 96. pantam, jo pastāv alternatīvs, ieslodzītās personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību mazāk ierobežojošs līdzeklis (pēc ieslodzītās personas lūguma ļaut tai īslaicīgi atstāt brīvības atņemšanas vietas teritoriju) – individuāla izvērtēšana. Šāds regulējums ļautu individuāli izvērtēt risku, kādu katrs ieslodzītais varētu radīt sabiedrības drošības interesēm. Tādējādi vienlaikus tiktu aizsargāta gan sabiedrības drošība, gan ieslodzītā tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību.⁷²

Apstrīdētajās normās, kuras minētajās lietās vērtēja Satversmes tiesa, personai, kas izcieš sodu, nepamatoti tika ierobežota vai liegta saskarsme ar ģimenes locekļiem, nepieļaujot vērtējumu tam, vai sabiedrības drošību apdraud iespēja konkrētajai ieslodzītajai personai satikt tuviniekus vai apmeklēt tuvinieka bēres. Visos gadījumos bija iets pa striktāko ierobežojumu ceļu. Par smagiem noziegumiem sodītas personas tika sociāli atstumtas, tostarp ierobežojot kontaktus ar pašiem tuvākajiem – ģimenes locekļiem. Spriežot pēc sociālajos medijos paustajiem viedokļiem pēc minēto spriedumu pasludināšanas, daļā

⁶⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2019. gada 10. janvāra spriedums lietā *Ēcis v. Latvija*, pieteikums Nr. 12879/09.

⁶⁸ 49.⁴ pants: Notiesātais ar rakstveida iesniegumu brīvības atņemšanas iestādes priekšniekam var lūgt atļauju atvadīties no miruša radnieka brīvības atņemšanas iestādes teritorijā brīvības atņemšanas iestādes pārstāvja klātbūtnē (vizuālās kontroles apstākļos). Latvijas Soduzpildes kodekss: Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss>

⁶⁹ Satversmes tiesas 2020. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. 2019-32-01, 3.

⁷⁰ Satversmes tiesas 2020. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. 2019-32-01, 12.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Satversmes tiesas 2020. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. 2019-32-01, 18.2.

sabiedrības valda neizpratne, kāpēc “jāauklējas” ar noziedzniekiem. Īpaši asu kritiku Satversmes tiesa izpelnījās pēc tam, kad tika pasludināts spriedums par notiesātas personas tiesībām lūgt apmeklēt tuvinieka bēres. “Noziedzniekam NEKAS nepienākas, tā ir soda būtība, ka ne uz bērēm, ne citu iemeslu dēļ tu ārā no cietuma netiksi. Aci pret aci, zobs pret zobu.” Arī cits ieraksts vēstī: “Zaglim vieta ir cietumā! Par bērēm un savu privāto dzīvi vajadzēja domāt pirms tu pārkāpi citu cilvēku dzīvi.”⁷³ Līdzīgi tika izteikts viedoklis arī par Satversmes tiesu: “Tikai morāli invalīdi var iestāties par *zeku* tiesībām.”⁷⁴

Līdz ar to var secināt, ka personas, kas izcieš sodu, jo īpaši tās, kas izcieš sodu par smagiem noziegumiem, Latvijas sabiedrībā tiek stigmatizētas, neattiecinot uz tām sabiedrībā valdošās prasības pēc privātās dzīves neaizskaramības aizsardzības, lai nodrošinātu ģimenes saišu uzturēšanu. Par smagiem un sevišķi smagiem noziegumiem sodītas personas “sabiedrības acīs” ir sevi diskreditējušas, tāpēc sabiedriskā doma tās neuztver kā līdztiesīgas un atstumj, atstāj “ārpus likuma”, neuzskatot par nepieciešamu tām nodrošināt pamattiesības pat minimālā līmenī. Tāpēc būtiska ir tiesas, jo īpaši konstitucionālās justīcijas, loma, lai nodrošinātu sodītu personu cilvēka cieņas aizsardzību un pamattiesību īstenošanu.

Secinājumi

1. Satversmes tiesas judikatūrā formulēti kritēriji, kas ļauj vērtēt Latviju kā demokrātisku tiesisku valsti. Viens no šiem kritērijiem ir no cilvēka cieņas izrietošās prasības valstij nodrošināt ikvienas personas tiesības un brīvību, ievērojot vienlīdzības principu.
2. Satversmes tiesa ir vērtējusi daudzas normas, kas skar sabiedrības mazāk aizsargātās sociālās grupas: bērnus, seniorus, trūcīgas un sodītas personas, kā arī etniskās un seksuālās minoritātes. Lai gan likumdevējam ir saistošas no Satversmes izrietošās prasības nodrošināt ikvienas personas cieņu, tomēr realitātē šos procesus citstarp ietekmē sabiedrības apziņā valdošie stereotipi, kas sekmē atsevišķu grupu stigmatizāciju, proti, atzišanu par sociāli nepilnvērtīgām. Tāpēc personas, kas pieder šādai grupai, tiek ierobežotas savās tiesībās.
3. Valsts spēj veicināt iekļaujošu sabiedrību, mazinot sociālās atstumtības riskus, tikai apzinoties sabiedrības jau vēsturiski stigmatizētās grupas, kuras tradicionāli ir tikušas sociāli atstumtas. Lai noskaidrotu šādas grupas, var izmantot gan folkloru, gan sociālajos tīklos paustos viedokļus. Likumdevējam ticams avots izpētei ir judikatūra, tostarp Satversmes tiesas spriedumi, kas iezīmē vienu no visvairāk stigmatizētajām sabiedrības grupām Latvijā – sodītas personas.

⁷³ Anonīmi komentāri rakstam “Liegumu atstāt cietumu tuvinieka bērnu dēļ atzīst par neatbilstošu Satversmei”. *Delfi*. 21.09.2020. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/liegumu-atstat-cietumu-tuvinieka-beru-del-atzist-par-neatbilstosu-satversmei.d?id=52486643>

⁷⁴ *Ibid.*

4. Satversmes tiesa ir atzinusi par Satversmei neatbilstošām normas, kas ierobežo sodītām personām tiesības uz nodarbošanos un ģimenes dzīvi. Sodītas personas tiek stigmatizētas uz mūžu, jo bez individuāla izvērtējuma tās tiek pakļautas vairākiem pamattiesību ierobežojumiem. Valstij ir jāapzinās, ka sodītu personu stigmatizācijai ir nopietnas sekas gan attiecībā uz pašu sodīto personu, gan sabiedrību kopumā. Ja valsts liedz vai ierobežo šīm personām tiesības legāli pelnīt iztiku, t. i., ierobežo sodītas personas iespējas dzīvot likumpaklausīgu dzīvi, palielinās varbūtība, ka tās atkārtos noziedzīgu rīcību. Proti, nepamatoti ierobežojot sodītu personu iekļaušanos sabiedrības dzīvē, sabiedrība sevi nevis pasargā, bet gan apdraud.
5. Satversmes tiesa ir atzinusi par neatbilstošām Satversmei arī normas, kas regulē sodu izciešanu. Var secināt, ka personas, kas izcieš sodu par smagiem noziegumiem, Latvijas sabiedrībā tiek stigmatizētas, neattiecinot uz tām sabiedrībā valdošās prasības pēc privātās dzīves neaizskaramības aizsardzības, lai nodrošinātu ģimenes saišu uzturēšanu. Šīs personas "sabiedrības acīs" ir sevi diskreditējušas, tāpēc sabiedriskā doma tās neuztver kā līdztiesīgas un atstumj, liedzot elementāras sabiedrībā par normu atzītas tiesības, piemēram, lūgt apmeklēt vecāku bēres. Tāpēc būtiska ir tiesu loma, lai nodrošinātu sodītu personu cilvēka cieņas aizsardzību un pamattiesību īstenošanu.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>
2. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200, 08.07.1998. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>
3. Latvijas Sodu izpildes kodekss: Latvijas Republikas likums: *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 1, 01.01.1971. <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss>

Judikatūra

4. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 10. aprīļa sprieduma lietā *Evans v. the United Kingdom*, pieteikums Nr. 6339/05.
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2019. gada 10. janvāra spriedums lietā *Ēcis v. Latvia*, pieteikums Nr. 12879/09.
6. Satversmes tiesas 2011. gada 9. jūnija sprieduma lietā Nr. 2010-67-01.
7. Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 2017-07-01.
8. Satversmes tiesas 2019. gada 5. decembra spriedums lietā Nr. 2019-01-01.
9. Satversmes tiesas 2019. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. 2018-25-01.
10. Satversmes tiesas 2020. gada 25. jūnija spriedums lietā Nr. 2019-24-03.
11. Satversmes tiesas 2020. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. 2019-32-01.
12. Satversmes tiesas 2020. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2020-33-01.

13. Satversmes tiesas 2020. gada 10. decembra spriedums lietā Nr. 2020- 07-03.
14. Satversmes tiesas 2020. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. 2020-18-01.
15. Satversmes tiesas 2021. gada 15. janvāra spriedums lietā Nr. 2020-21-01.
16. Satversmes tiesas 2021. gada 28. janvāra sprieduma lietā Nr. 2020-29-01.
17. Satversmes tiesas 2021. gada 10. februāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2020-19-0103.
18. Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2020-36-01.
19. Satversmes tiesas 2021. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. 2020-34-03.

Prakses materiāli

20. Eiropas komitejas spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai 2017. gada 29. jūnija ziņojums Nr. CPT/Inf(2017)16 par vizīti Latvijā no 2016. gada 12. līdz 22. aprīlim.
21. Lieta Nr. 2017-07-01. No: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas arhīva materiāli*. 1. sēj., 13–16.

Literatūra

22. Cotterrell, R. (2018). *Sociological Jurisprudence. Juristic thought and social inquiry*. London, New York: Routledge.
23. Creifelds, C. (1994). *Rechtswörterbuch*. München: C. H. Beck.
24. Cumper, P., Lewis, T. (2019). Blanket bans, subsidiarity and the procedural turn of the European Court of Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly*. 68(3), 611–638.
25. Diez-Medrano, J. (2007). Nationalism, Ethnic Conflict and Democratic Governance. In *Democracy and Human Rights in Multicultural Societies*. M. Koenig, P. de Guchteniere (Eds.). Hampshire, Burlington, Ashgate.
26. Dobelniece, S. (2020). Sociālā atstumtība. No: *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/2650-sociāla-atstumtiba>
27. Durkheim, E. (1965). *Regeln der soziologischen Methode*. Neuwied und Berlin: Luchterhand.
28. Fischer, J. (2006). Menschenwürde und Staatsnotstand. In *Menschenwürde in der säkularen Verfassungsordnung: rechtswissenschaftliche und theologische Perspektiven*. Hrsg. Petra Bahr, Hans Michael Heinig. Mohr Siebeck.
29. Fogels, B. (2007). *Centrā: cilvēka cieņa. Kristīgi atbildīga politiska rīcība. Kristīgā ētika kā palīdzība orientācijai*. Rīga: Konrāda Adenauera fonds.
30. Garantētais minimālais ienākumu līmenis neatbilst satversmei: komentāri. *Delfi*. 25.06.2020. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/garantetais-minimalais-ienakumu-limenis-neatbilstsatversmei.d?id=52253591>
31. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. N.Y.: Prentice-Hall. https://www.hse.ru/data/2011/11/15/1272895702/Goffman_stigma.pdf
32. Grevcov, J. (2003). *Sociologija*. Sankt-Peterburg: Juridicheskij centr press.
33. Häbermāss, J. (2013). *Par Eiropas konstitūciju*. Rīga: Zinātne.
34. Hattenhauer, H. (1999). *Europäische Rechtsgeschichte*. 3. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller.
35. Holzhauser, H. (1970). *Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Starfrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
36. Horn, N. (2007). *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4. Auflage. Heidelberg, C. F. Müller.

37. *Juridisko terminu vārdnīca*. (1998). U. Krastiņš, V. Šulcs u. c. red. Rīga: Nordik.
38. Latviešu folkloras krātuve. *Garamantas.lv*. <http://garamantas.lv>
39. Lehman, J., Phelps, S. (2005). *West's Encyclopedia of American Law*. Michigan: Thomson/Gale.
40. Levits, E. (2011). 91. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
41. Liegumu atstāt cietumu tuvinieka bērū dēļ atzīst par neatbilstošu Satversmei: komentāri. *Delfi*. 21.09.2020. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/liegumu-atstat-cietumu-tuvinieka-beru-del-atzist-par-neatbilstosu-satversmei.d?id=52486643>
42. Luhmann, N. (1968). *Zweckbegriff und Systemrationalität*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
43. Reder, M. (2018). *Philosophie pluraler Gesellschaften*. Stuttgart: Kohlhammer.
44. Rezevska, D. (2015). *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Daiga Rezevska.
45. Schiller, F. (2006). *Verbrecher aus Infamie*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
46. Stöwsandt, W. (2007). *Gesellschaftliche Stigmatisierung und die Entstehung von Subkulturen – Dargestellt am Beispiel von S/M. München und Ravensburg*: GRIN Verlag.
47. Van Bockel, B. (2016). *Ne Bis in Idem in EU Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
48. Von Stephanitz, D. (1970). *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
49. Württenberger, T. (1991). *Zeitgeist und Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck.